

Hadislerin Anlaşılmasında Makâsıdın Önemi (İbn Hacer Örneği)

The Importance of Maqasid in Understanding Hadiths (Ibn Hajar Example)

Şadiye YILMAZ

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Dalı
Doktora Öğrencisi, Malatya, Türkiye

PhD Student in the Department of Hadith, Department of Basic Islamic Sciences, Institute of Social Sciences, İnönü University, Malatya, Türkiye

s.yilmaz47@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-8863-7308>

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.11.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 29.12.2024

Yayın Tarihi / Published: 20.06.2025

Atıf: Yılmaz, Şadiye. "Hadislerin Anlaşılmasında Makâsıdın Önemi (İbn Hacer Örneği)", *ADÜ İlahiyat Dergisi* 1/1 (Haziran 2025): 35-53.

Cite as: Yılmaz, Şadiye. "The Importance of Maqâşid in the Understanding of Hadiths: The Example of Ibn Hajar". *ADÜ İlahiyat Dergisi* 1/1 (June 2025): 35-53.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.*

Yayıncı/Publisher: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi | *Aydın Adnan Menderes University Faculty of Theology* | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aduilahiyatdergisi> | aduilahiyatdergisi@adu.edu.tr

© Şadiye Yılmaz | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Hadislerin Anlaşılmasında Makâsıdın Önemi (İbn Hacer Örneği)

Öz

Hadis şerhleri, Hz. Peygamber'in sözlerini daha iyi anlamak ve yorumlamak amacıyla yazılmış eserlerdir. Muhaddisler, yazdıkları hadis şerhlerinde, şerhi sadece salt bir anlam aktarımı olarak görmemişler, hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacak şekilde, hadis usul kavramlarını ön plana çıkaran ıstılahi tahlillerle birlikte muhtevanın doğru aktarılmasına matuf lügavi ve gramatik açıklamalar da yapmışlardır. Hadis rivayetlerinin sıhhati kadar onların doğru anlaşılması ve güncel meselelerle ilişkilendirilmesi de oldukça geniş kapsamlı bir yorumlama sürecini gerektirmektedir. Senet ve metnin sahih bir anlam çerçevesinde konumlandırılması, şarihleri, lokal manalardan daha genel sonuçlara ulaşma hedefiyle fıkıh ilmiyle irtibatlandırılan "makâsıd" eksenli analizler ortaya koymaya sevk etmiştir. Zira makâsıd disiplini, "amaç" ve "vesile" ayrımıyla hadisin murâdını gün yüzüne çıkarma konusunda önemli kaideler sunmaktadır. Bu noktada makâsıdî yaklaşım, sadece lafzî anlamlara odaklanmak yerine, hadisin teşriî bağlamını, toplumsal faydayı, hikmeti ve İslam'ın temel amaçlarını dikkate alan bir perspektif sunmaktadır. Örneğin İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Buhârî'nin (ö. 256/870) el-Câmiu's-Sahîh'i üzerine yazdığı meşhur şerhi Fethu'l-bârî'de, makâsıdî dikkate alan bir şerh yöntemi izlemiş; bu bağlamda özellikle Sahîh-i Buhârî'deki hadislerin bab başlığı ile irtibatını makâsıd açısından açıklamış; bâb başlıklarına dair tartışmalarda Buhârî'nin ictihâdlarını ön plana çıkaracak izahlar getirmiştir. İbn Hacer, Fethu'l-bârî'de makâsıd kavramını, lügavî, fıkhi ıstılahî karşılıklarıyla başarılı şekilde kullanmış; makâsıd ve maslahat ilişkisini başarılı şekilde yansıtmıştır. Makale, klasik bir hadis şârihi olarak İbn Hacer'in hadis şerh yöntem ve metodolojisine ışık tutmakta; İbn Hacer'in hadisleri yorumlarken nasların ruhunu, İslam'ın genel ilkelerini ve toplumsal gerçekliklerini nasıl göz önünde bulundurduğunu belli örnekler üzerinden göstermekte; günümüz İslam düşüncesinde hadislerin makâsıd temelli yeniden okunmasının imkanlarını sorgulayarak hadis-makâsıdî yorum ilişkisine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, makâsıd, maslahat, İbn Hacer, Fethu'l-bârî

The Importance of Maqasid in Understanding Hadiths (Ibn Hajar Example)

Abstract

Hadith commentaries are works written to better understand and interpret the words of the Prophet Muhammad. In the hadith commentaries they wrote, Muhaddiths did not see commentary as merely a transfer of meaning, but they also made linguistic and grammatical explanations aimed at correctly conveying the content, along with technical analyses that highlighted the concepts of hadith usul in a way that would contribute to the correct understanding of the hadiths. The correct understanding of hadith narrations and their association with current issues, as well as their authenticity, require a very comprehensive interpretation process. Positioning the chain of narration and text within a framework of authentic meaning led commentators to present analyses centered on "maqasid", which are connected to the science of fiqh, with the aim of reaching more general conclusions than local meanings. Because the discipline of maqasid offers important rules in revealing the intention of the hadith with the distinction of "purpose" and "means." At this point, the maqasid approach offers a perspective that takes into account the legislative context of the hadith, its social benefit, wisdom, and the fundamental purposes of Islam, instead of focusing solely on literal meanings. For example, in his famous commentary on al-Jami' al-Sahih by Bukhari (d. 256/870), Fathul-Bari, Ibn Hajar al-Asqalani (d. 852/1449) followed a commentary method that takes maqasid into account; in this context, he particularly explained the connection between the chapter titles of the hadiths in Sahih al-Bukhari and the chapter titles in terms of maqasid; and he brought explanations that would bring Bukhari's ijtihads to the forefront in discussions on chapter titles. Ibn Hajar successfully used the concept of maqasid in Fathul-bari with its literal, jurisprudential and terminological equivalents; and successfully reflected the relationship between maqasid and maslaha. The article sheds light on Ibn Hajar's hadith commentary method and methodology as a classical hadith commentator; shows how Ibn Hajar took into consideration the spirit of the texts, the general principles of Islam and social realities while interpreting the hadiths through certain examples; and aims to contribute to the hadith-maqasid interpretation relationship by questioning the possibilities of re-reading the hadiths based on maqasid in today's Islamic thought.

Keywords: Maqasid, hadith, ijtihad, Ibn Hajar, Fath al-Bari

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri, İslam dininin Kur'ân-ı Kerim'den sonraki en önemli ikinci kaynağıdır. Kur'ân'daki ibadetlerin, emir ve yasakların, ayrıntılı açıklaması sünnette yer almıştır. Başka bir deyişle sünnet, Kur'ân'ın en kapsamlı beyanı ve tefsiri durumundadır.

Bazı sahâbîler tarafından yazıyla kaydedilen, dilden dile de rivayet edilen hadisler, Hz. Peygamber'in vefatından daha iki asır geçmeden, binlerce hadis hâfızı tarafından tedvin edilmiş ve bu tedvin faaliyeti sonunda hadis kitapları oluşturulmuştur. Kütüb-i sitte, Kur'ân'dan sonra Hz. Peygamber'den intikal eden dinî mirasın dayandığı en muteber kaynaktır. Bu altı hadis kitabının en güvenilir ve en kapsamlısı, şüphesiz ki Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseridir. Hadisler İslam'ın temel taşlarından biri olduğundan, hadislerin doğru anlaşılması ve uygulanması için detaylı açıklamalara ihtiyaç duyulmuştur. Hadislerin izahının temel amacı, makâsıdı ortaya çıkarmaktır. Zira hadisleri anlamak ve hadislerle istidlal etmek için hadislerin maksadını bilmek gerekir.

Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ı beyan etmekle görevlendirilmesi,¹ hadislerin dinin ikinci temel kaynağı olması, makâsıd konusunun temelini ve gerekliliğini oluşturur. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadisler, sünneti ortaya koyan en önemli kaynaktır. Hadisleri anlamak, hadislerin makâsıdını bilmekle mümkündür. Muhaddisler, şerhlerde hadislerin söyleniş maksadını tespit etmeye çalışmışlardır. Farklı yöntemler izlense de hemen hemen bütün şerhlerin ana gayesi, hadislerin maksadının doğru anlaşılmasını sağlamaktır. Bu anlamda hadislerdeki senedle ilgili rical bilgisi birikimi; metni ilgilendiren lügavî ve ıstılahî tahliller, tarihî ve sosyokültürel bağlamı ortaya çıkarmaya yönelik sebeb-i vürûd gibi konular, hadisin anlaşılması için zorunlu olan makâsıdın zeminini oluşturmaktadır.

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) 30 yıla yakın bir zamanda tamamladığı *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine yazılmış en önemli şerhlerden biridir.² Sehâvî'nin (ö. 902/1497) ifadesiyle bu

¹ Nahl 16/44, 64.

² İbn Hacer el-Askalânî ve şerhi için bkz. Yavuz Köktaş, *Fethu'l-Bari ve Umdetü'l-Kari'nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi*, İstanbul 2021, İsam/İslam Araştırmaları Merkezi; Enbiya Yıldırım, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001; Ahmet Emin Seyhan, *İbn Hacer el-Askalânî ve Fethu'l-bârî'deki metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Konya 1995; Bilen, Mehmet, "Hadis Şarihi Olarak İbn Hacer El-Askalânî". *Şarkiyat* 2 (Kasım 2009).50-66.; Sezai Engin, Mehmet Fatih Yalçın (Ed.), *İslâm İlim Geleneğinde İbn Hacer el-Askalânî: Bir Memlûk Âlimi Portresi*, Siyer Yayınları İstanbul 2022; Bayrakçı, Nafiz- Kazan, Ramazan. "İbn Hacer El-Askalânî'nin 'Fethu'l-Bârî Bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî' Adlı Eserinin Edebî Üslup Açısından İncelenmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (Haziran 2024), 98-116.

eser, hadis ilimlerinin hemen hemen bütün mesâilini içermektedir.³

Muhtevası itibarıyla kapsamlı bir ansiklopedik eser niteliğinde olduğu söylenen⁴ İbn Hacer'in eseri, Buhârî şerhleri arasında⁵ kanaatimizce makâsıdî yoruma en çok yer veren şerh konumundadır. Bu eseri yazarken 1430 kaynaktan⁶ faydalanan İbn Hacer, mütekaddim bilgileri âdetâ bu şerhte özetlemiş, kendi ilmî birikimini de bu şerhe dercederek şerh alanında yeri doldurulması zor bir esere imza atmıştır.⁷

İbn Hacer, Buhârî'deki hadisi diğer hadis kitaplarıyla karşılaştırarak bir değerlendirme yapmakta, böylece Buhârî'nin rivayetinin sahihliğini de teyit etmektedir. İbn Hacer, hadisleri gerekli gördüğü kelimelerin lügat ve kök manasını dikkate alarak şerh etmekte; istişhâd kabîlinden kelimelerin ayet ve hadislerdeki kullanımına dikkat çekmektedir. Bazen hadisin i'rabını yapmakta; hadiste yer alan edebî incelikleri belâgat (beyân) ilmi açısından değerlendirmektedir. İbn Hacer, zaman zaman âlimlerin istinbât ettiği delillere yer vermekte, ulema arasındaki görüş farklılıklarını ortaya koymakta; bunlara değerlendirmelerde bulunarak kendi tercihini ifade etmektedir.⁸ Eserinde, hadislerin lafzî anlamını vermekle yetinmemekte, hadisi sosyokültürel yönleriyle de ele alarak irdelemektedir. Hadis değerlendirmelerinde, önceki eserleri azami derecede dikkate aldığı için okuyucu, geçmişte yazılanlardan da haberdar olmaktadır.⁹

Hadis şârihlerinin onaylayarak ya da eleştirerek müellifin makâsıdını ortaya çıkarması gerektiğini¹⁰ savunan İbn Hacer, Buhârî'ye şerh yazmasının sebebinin, "onun makâsıdını izah" etmek olduğunu söylemektedir.¹¹

Fethu'l-bârî'den önce hadis ve fıkıh literatüründe makâsıd kavramının kullanımına yer vermek istiyoruz.

³ Şemsuddîn Muhammed İbn Abdurrahmân Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti İbni Hacer*, thk. Hamid Abdülmecîd ve Tahâ ez-Zeynî (Mısır: Lecnetü lhyâi't-Türâs, 1406), 1/224-226, 261.

⁴ Enbiya Yıldırım, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001), 10.

⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l- funûn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404), 1/545-554, Kemal Sandıkçı, *Sahîhî Buhârî ÜzerineYapılan Çalışmalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 23-89.

⁶ Yıldırım, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, 10. İbn Hacer'in faydalandığı 1430 eser için bkz. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan b. Selman ve Ebû Huzeyfe Raid b. Sabri, *Mu'cemü'l-musannefâti'l-vârîde fî Fethi'l-Bârî*, Dâru'l-Hicre, Riyâd 1991. İbn Hacer'in faydalandığı bu kaynaklar arasında, bazı müelliflerin günümüze ulaşmayan eserleri olduğu gibi onun kaybolan kitapları da yer almaktadır.

⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1379/1959), 2/529-535.

⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, '529-535.

⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/570.

¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/510.

¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/3.

1. Hadiste Makâsıd

Makâsıd kavramı, şer'î ilimler literatüründe daha çok fıkıh ilminin sınırları içinde değerlendirilmektedir. Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) *el-Muvâfakât*'i ile birlikte kavramsal bir hüviyet kazanmış gibi görünse de aslında makâsıdın köklerini daha önceki dönemlere kadar götürmek mümkündür. Başta hadis şerhleri olmak üzere hadis ilmi etrafında şekillenen telif faaliyetinde, makâsıdın ihtiva ettiği ilke ve hedeflerin kısmen de olsa gözetildiği söylenebilir.

Ülkemizde hadis makâsıd ilişkisine, Mehmet Görmez'in "*Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*"nun "Makâsıd-maslahat bütünlüğü içinde hadisi anlamak"¹² başlıklı bölümünde değinilmiştir.

"İzz b. Abdisselâm'ın hadis anlayışı" başlıklı çalışmanın bir bölümünde makâsıda vurgu yapılmıştır.¹³

Hadislerdeki makâsıda ilişkin, benzer başlıkta bir sempozyum tebliğ metni varsa da bu çalışma, makâsıdın kavramsal vurgusundan çok "Hadisleri kimler anlayabilir?" "Hadisleri anlamamanın şartları nelerdir?" "Hadisler nasıl anlaşılmalıdır?" vb sorulara cevap mahiyetinde kaleme alınmıştır.¹⁴

Hadislerdeki makâsıd, "dirayetü'l-hadis", "fıkhu'l-hadîs", "metin/içerik tenkîdi", "yorumlama yöntemleri", "hadis şerhleri" gibi hadisin alt konuları da dikkate alınarak daha geniş bir akademik çalışmanın konusu yapılabilir.

1.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Bir masdar olarak مقصد ve ism-i mekân olarak "maksıd", sözün istikâmeti, yönelmek, talep etmek, amaçlamak, niyet etmek, kırmak gibi anlamlara gelen قصد kökünden türemiştir. "Maksıd" ulaşılmak istenen, hedeflenen yer demektir. Maksad ve maksıdın çoğulu makâsıddır. Buna göre makâsıd, dinî hükümlerle hedeflenen ilkeler, gayeler, maksatlar, amaçlar, hedefler anlamına gelmektedir.¹⁵ Makâsıd denilince şâri'in niyet ve maksadı anlaşılır. İbn Âşûr (ö. 1973) makâsıdı genel ve özel makâsıd şeklinde iki kategoride ele almaktadır. Şâriin şer'î hükümlerin sadece bir kısmında değil, bütününde veya büyük çoğunluğunda göz önüne aldığı mana ve hikmetler genel; şâriin insanların özel hukukî tasarruflarında onların yararlı amaçlarını gerçekleştirmek veya genel menfaatlerini korumak için hedeflediği nitelikler de

¹² Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto, 2020), 215-220.

¹³ Taner Karasu, *İzz b. Abdisselâm'ın Hadis Anlayışı* (Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 171-198.

¹⁴ Aynur Uraler, "Makâsıdın Sünnetteki Yeri ve Hadisleri Anlamadaki Rolü", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 3/1 (2015), 133-145.

¹⁵ Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim b. Ali İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab li İbn Manzûr* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2014), 12/27.

özel makâsıddır.¹⁶ Makâsıdın tanımını kısaca “İslâm’ın getirdiği hükümlerin gayeleri” şeklinde özetlemek mümkündür.¹⁷

Dinin maksatları, şâri’iin mükellefin yapmasını istediği veya terkini emrederek yapmasını yasakladığı şeylerdir. İslam hukuk terminolojisinde makâsıd, şâri’in her bir hukukî fiille ilgili düzenlemesinde onlar için yararlı amaçları gerçekleştirmek için hedeflediği niteliklerdir. İslam hukukunda şer’î hükümlerde dikkate alınan makâsıd kavramıyla ilişkili, mana bakımından birbirine yakın, birbirlerinin yerine kullanımı yaygın olan “hikmet, gaye, fayda, garaz, sebep ve illet-i gâiyye” gibi birçok terim bulunmaktadır.

1.2. Makâsıd’ın Çeşitleri

Şer’î hükümler, Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in sünneti aracılığıyla insanlara bildirdiği, insan hayatının her alanını düzenleyen hükümlerdir. Bu hükümler, insanların kendi çıkarlarına hizmet etmekten ziyade, insanlığın genel iyiliği ve toplumsal ilişkilerin düzen içerisinde işleyişi için konulmuştur. Şer’î hükümler aslî ve tâlî maksatlar olarak ikiye ayrılmıştır. Asli makâsıdda mükellefin şahsi menfaati gözetilmemiştir. Bunlar herhangi bir durum ve zamanla sınırlı olmayan genel ve mutlak faydalardır. Hemen hemen tüm hukuk sistemlerinde gözetilen din, hayat, nesil, akıl ve mal gibi zaruri faydalar, asli gayelerin içeriğini oluşturur. Bu faydalar, temin edilmesi her birey için aynî faydalar ve temin edilmesi her birey için ayrıca gerekli olmasa da genel olarak toplum açısından gerekli olan kifâî faydalar olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁸

Bu beş maksada göre hareket etmek her birey için zaruri ve mecburidir. İşte bu beş maksadın çizdiği genel çerçeveye ters düşecek şekilde ferdin tercih hakkı söz konusu değildir.¹⁹ Mükellefe ait hazların dikkate alındığı maksatlar tâlî maksatlardır. Şehvetlerin giderilmesi, mübahlardan istifade edilmesi, gereksinimlerin karşılanması bu kabildendir. Beşerî ve dünyevî ihtiyaçları karşılamada, haz ve güdülerini şer’î kurallara uygun olarak kullanmak esastır.²⁰

Tâlî maksatlar, şer’î hükümlerin birincil (aslî) amaçlarına hizmet eden ikincil amaçlardır. Bu amaçlar arasında, mükelleflerin yani dinî görevi olan kişilerin, dünya hayatlarındaki çıkarları, yararları, arzuları ve ihtiyaçları da yer almaktadır. Hâkim-i mutlak, dünya işlerinin yolunda yürümesi için insanı, bilgi, güç ve ömür bakımından sınırlı olarak yaratmış, bu sınırlamalarla, insanın Allah’a olan ihtiyacını ortaya koymuştur. İnsan, kendi başına her şeyi yapamaz

¹⁶ Muhammed Tahir b. Muhammed İbn Aşûr, *Makâsıdü’s-şer’ati’l-İslâmiyye*, thk. İbn Hûce Muhamed el.Habib, 2004. 146-151.

¹⁷ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıdü’s-şer’a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2004), 27/243.

¹⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ Şâtıbî, *el-Muvâfakât* (Kahire: Daru İbn Affân, 1997), 1/300-301.

¹⁹ Süleyman Uludağ, *İslamda Emir ve Yasakların Hikmeti* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988.), 47.

²⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/86-87.

ve her şeyi bilemez. Tâlî maksatlar, şeriatın aslî maksatlarına hizmet eden ikincil amaçlardır. Bu maksatlar, insanın dünya hayatındaki ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir.²¹

İslam hukuku, dünya ve ahiret saadeti hedefler. Tâlî maksatlar, bu hedef doğrultusunda, insanın dünya hayatındaki ihtiyaçlarına ve isteklerine de yer verir. Ancak bu ihtiyaçlar, şeriatın genel çerçevesi içinde ve helal yollarla karşılanmalıdır. Tâlî maksatların meşruiyeti, İslam hukukunda oldukça önemli bir konudur. Bu konunun iyi anlaşılması, bireylerin günlük hayatlarında doğru kararlar vermelerine yardımcı olur. İslam, insanın dünya hayatındaki ihtiyaçlarını görmezden gelmez, ancak bu ihtiyaçların karşılanması, şeriatın genel çerçevesi içinde ve helal yollarla olmalıdır. Kişinin maksadı Şâri'in maksadına zıt olurlarsa, "haram" hükmünü alır.²²

1.3. Makâsıdü's-Şerîa

Usulcüler nezdinde makâsıdü's-şerîa, "Şâri'in, hükümlerini vaz'ederken gözettiği ve hedeflediği hikmet, hedef, gerekçe ve manalar" şeklinde tarif edilmektedir. "Şâri'in hükümleri koyarken amaçladığı gaye ve sırlar" şeklinde de tanımlanan makâsıdü's-şerîa kavramı ile kanun ve hükümlerin ruh ve mantığı ifade edilmiş olmaktadır.²³

Makâsıd ve maslahat kavramları birbirini tamamlayan ve zenginleştiren kavramlardır. Şer'i hükümlerin amacı, maslahatları korumaktır. "Maslahat" ise yararı sağlayıp zararı gidermekten ve insanlara zarar veren her türlü kötülüğün önlenmesinden ibarettir. Makâsıd, şeriatın genel amaçlarını belirlerken, maslahat bu amaçların özel durumlardaki tezahürlerini ifade eder. Her iki kavram da İslam hukukunun dinamik ve insan odaklı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. İslam hukukçularının üzerinde ittifak ettiği temel bir prensip olan makâsıdü's-şerîa, Allah'ın indirdiği tüm hükümlerin sebepleri, asıl amaçları ve bu amaçların insan hayatındaki yansımalarını konu edinir.²⁴

2. Makâsıdu's-Şerî'anın Kısımları

Temelini Cüveynî'nin (ö. 478/1085) attığı makâsıdü's-şerîanın kısımları, talebesi Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât olarak belirlenmiştir.²⁵

²¹ Uludağ, *Emir ve Yasakların Hikmeti*, 47-48.

²² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/139.

²³ Ali Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsıdü's-Şerîa* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 36, Ahmet Yaman, "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsıd İctihadının ya da Gâî/Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine", *Ma'rife* 2/1 (Bahar 2002), 159-160.

²⁴ Ali Bakkal, *Çağımızda Sosyal Değişim Ve İslam* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 354, Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/10.

²⁵ Boynukalın, "Makâsıdü's-şerî'a", 27/824-825.

2.1. Zarûriyyât

Mecburi olan şeyler, gerekli, zorunlu anlamlarında kullanılan²⁶ zarûriyyât, insanın temel ihtiyaçlarına ve toplumun temel işleyişine dair vazgeçilmez unsurları ifade eder. Bu unsurlar, akıl, can, din, nesil ve mal gibi temel değerlerin korunmasıdır. Şerîât hükümlerinin altında yatan en temel amaçlar olarak belirlenmiş ve literatürde "zarûriyyât-ı hamse", "makâsıd-ı hamse" veya "külliyyât-ı hamse" gibi isimlerle anılmıştır. Zarûriyyât-ı hamse (beş temel ihtiyaç) olarak bilinen hayat, nesil, akıl, mal ve din gibi temel amaçlar, İslam hukukçuları tarafından yüzyıllardır vurgulanan temel değerlerdir. Ancak âlimler, değişen zamanların şartlarına ve toplumların ihtiyaçlarına göre bu temel amaçların içeriklerini genişleterek yeni yorumlar getirmişlerdir.²⁷

Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre bu beş temel esasın muhafazasını gaye edinen her hüküm zarûret derecesinde olan maslahattır. Makâsıdın mertebeleri arasındaki en güçlü olanı bu maslahatlardır. Bu maslahatların ihlal edilmesi hâlinde toplum düzeni bozulur ya da fertlerin bir kısmı ifsat olur. Söz konusu ifsat manevi türden olabileceği gibi insanların zamanla maddi olarak yok oluşuyla da sonuçlanabilir.²⁸

2.2. Hâciyyât

Hâciyyât ihtiyaçlar demektir. Ferdî veya toplumsal hayatın düzenli bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan, ancak hayatın temel ihtiyaçları kadar zorunlu olmayan hükümlerdir. Başka bir deyişle, dinin genel amacına ulaşılması için gerekli olan, ancak ibadetler kadar temel sayılmayan hükümlerdir. Hâciyyât, İslam dininin sadece ibadetlerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda sosyal hayatın her alanını da kapsadığını gösterir. Bu sebeple bu tür maslahatların bulunmaması veya bu tür maslahatlara riayet edilmemesi, insanlar arasında genelde sıkıntı ve zorluklara sebebiyet verir. Şâtibî'nin (ö. 790/1388) ihtiyaç mertebesindeki maslahat kavramı, İslam hukukundaki birçok uygulamanın altında yatan temel sebebi açıklar niteliktedir.²⁹

2.3. Tahsîniyyât

Tahsîniyyât, İslam hukukunda kullanılan ve bireyin ahlaki ve manevi gelişimine katkı sağlayan, yani insanı kemale erdiren ibadet ve davranışları ifade eden bir terimdir. Bu kavram, İslam'ın sadece dünya hayatıyla değil, aynı

²⁶ Mecdüddin Muhammed b. Yakub Firûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), 428.

²⁷ Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Seyyid Ali Cemîlî (Beyrut: Daru'l-Kitâb'il-Arabiyye, 1984), 4/494.

²⁸ Gazzalî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, 1413/1992, 1/287.

²⁹ Gazzalî *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, 2/281.

zamanda ahiret hayatıyla da ilgili olduğunu ve insanın sürekli olarak kendini geliştirmesi gerektiğini vurgular. Tahsîniyyât, İslam hukukunda maslahat kavramının bir diğer önemli ayağıdır. Zarûriyyât ve hâciyat gibi temel ihtiyaçları aşan, ancak insan hayatını daha güzel ve anlamlı kılan, ahlaki ve estetik değerlere hitap eden faydaları ifade eder.³⁰

3. Makâsıd ile İlgili Diğer Kavramlar

3.1. İctihâd

İctihad kelimesi, Arapça cehd kökünden türemiş olup, çaba göstermek, bütün gücü kullanmak, ısrarlı olmak, zahmet çekmek anlamlarına gelir. Bu temel anlam üzerinden ictihâd, İslam hukukunda belirli bir konuda en doğru sonuca ulaşmak için tüm bilgi ve becerileri kullanarak yapılan derin bir inceleme ve araştırma sürecini ifade eder.³¹ Bazı hadislerde, özellikle yönetici ve yargıçlara yönelik doğru hükme ulaşmak için elden gelen çabayı gösterme emri sıklıkla yer almaktadır. Bu emir, ictihâdın temelini oluşturmaktadır.³²

Terim olarak ictihâd, fakîhin, şer'î-amelî hükümleri tafsili delillerden çıkarım yaptığı derinlemesine çalışma ve çabadır. İctihadın, birçok tanımının ortak noktasını, yeni bir durum veya farklı bir görüş karşısında, var olan tüm bilgi ve becerilerini kullanarak en doğru hükme ulaşmaya çalışma" fikri teşkil eder.³³

3.2. Makâsıd ve İctihad İlişkisi

Hikmetsiz bir iş yapmayacak ve abesle uğraşmayacak olan Şâri'in koyduğu her dinî-hukukî hükmün de mutlaka bir hedefi vardır. Hüküm bulunmayan noktada Şâri'in koyduğu ana gayeler çerçevesinde kalınarak onun maksadına uygun hüküm vermek demek olan ictihâd da işte bu hedefe odaklanır. Bu odaklanma makâsıd ve ictihâd arasında zorunlu bir ilişkinin varlığını meydana getirir.³⁴

3.3. Maslahat

Maslahat, sözlükte "iyi, doğru, düzgün, uygun, yararlı" anlamlarına gelen "salaha" kökünden gelmektedir.³⁵ İslam'da salih olmak, sadece iyi işler yapmak veya günahlardan kaçınmakla sınırlı değildir. Daha ziyade, insanın tüm

³⁰ Gazzalî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, 1/290.

³¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1/23.

³² (Buhârî, İ'tisâm, 13-21) (Müslim, Akdiye, 15) (Ebu Davud, "Akdiye", 11) (Tirmizî, "Ahkâm", 3)

³³ Nadiye Şerif Ömerî, *el-İctihad ve "t-taklid fi'l-İslam* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2004), 273.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaman, Ahmet, *Makâsıd Merkezli Kur'an- Sünnet ve İslam Anlayışı: İmkânlar, Sınırlar ve Sorunlar, Makâsıdî Tefsir*, Kuramer Yay., Birinci Basım: İstanbul, 2018, s. 131-132)

³⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, 3/335.

hayatının Allah'ın rızasına uygun olması anlamına gelir; isim olarak çoğulu "mesâlih"tir. Hem kalıp hem mâna bakımından maslahatla uygunluk taşıyan menfaat kelimesi "hazzın/faydanın kazanılması ve muhafazası" olarak zikredilebilir.

Şer'î hükümlerin delilleriyle ortaya konulduğu ilmî disiplin olan temel olarak Kur'an ve sünnete dayanır. Ancak bu kaynaklarda her durum için ayrıntılı bir hüküm bulunmayabilir. İşte bu noktada "maslahat" kavramı devreye girer. Maslahat, şeriat hükümlerinin temel amaçlarından biri olan insanın ve toplumun dünya ve ahiret saadetine yönelik fayda ve menfaat olarak tanımlanır.³⁶

4. Fethu'l-bârî'de Makâsîd ve Maslahat Örnekleri

Fethu'l-bârî'de hadislerin derinlemesine incelenmesi ve anlaşılması için "maksad" kelimesi lügavî ve ıstilahî anlamıyla oldukça sıkça tekrarlanmaktadır.³⁷

İbn Hacer makâsîdla ilgili tespitlerini bazen "Makâsîd konusunda ihtiyat, vesâil konusundaki ihtiyattan evlâdır." gibi fıkhîteki kavâid-i külliyyeye benzer şekilde kalıplaştırmakta; İzz b. Abdüsselam'ın (ö. 660/1262) önem atfettiği makâsîd ve vesâil tasnifine de yer vermektedir. İbn Hacer ayrıca makâsîd ile ilgili "el-Makâsîdu's-Sahîha" "el-Makâsîdu's-Sâliha", "el-Makâsîdu'l-Fâside" "el-Makâsîdu'l-Vâcibe", "el-Makâsîdu'l-Mendûbe"³⁸ "el-Makâsîdu'l-Mu'tebere"³⁹ gibi farklı makâsîd tasnifleri yapmaktadır. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'de Buhârî'nin *Sahîh*'inde konuları "münasip maksatlara" göre sıraladığını vurgulamakta;⁴⁰ hadisleri şerh eden kimsenin onaylayarak ya da eleştirerek müellifin makâsîdini açıklaması gerektiğini söylemekte;⁴¹ "Makâsîdini izah etmek amacıyla" Buhârî'nin eserine şerh yazdığını ifade etmektedir.⁴²

İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de makâsîd yorumlarını daha çok hadisten anlaşılacak hükümler, hikmetler ve faideler kısmında zikretmektedir. İbn Hacer'in makâsîd konularında kaynağı, kanaatimizce İbn Dakîkûl'îd (ö. 702/1302) yoluyla onun hocası makâsîdü's-şerîa'nın kurucu isimlerinden olan İzz b. Abdüsselâm'dır (ö. 660/1262). Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Dakîkûl'îd'in ismi, *Fethu'l-bârî*'de 321 yerde geçmektedir.

³⁶ Ahmet Yaman, *Makâsîd ve İctihad* (İstanbul: İfav, 2017), 160.

³⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/444, 1/96.

³⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12/275.

³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/196, 8/185.

⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/378.

⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/510.

⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/13.

İbn Hacer, makâsıdla ilgili meşhur olan “def’i mazarrat” ve “celb-i menfaat”.⁴³ “der’ü’l-mefsedet”⁴⁴ gibi tekil ibareler yanında, “def-i mefsedet celb-i menfaatten evlâdır”⁴⁵ gibi ifadesi farklı olmakla birlikte aynı muhtevaya işaret eden kaideleri hadis şerhinde sık sık kullanmaktadır.

İbn Hacer makâsıd ve maslahat ilişkisine dair oldukça fazla şerh örneği ortaya koymuştur. Bu bağlamda usûl-i fıkıhtaki kıyastaki illet çeşitlerinden olan müteaddi kâsır tasnifini maslahata da uygulamış, maslahatı müteaddi kâsır şeklinde iki kategoride ele almış, müteaddî maslahatların kâsır maslahatlardan daha üstün ve öncelikli olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

İbn Hacer’e göre maslahat ve mefsedet çelişirse; bu ikisinin teşvik ya da yasaklamada ne kadar müessir olduğu da belirsiz olursa, bu durumda hadisin manası hakkında evlâ olan yaklaşım, söz konusu hadisi zahirine ve âm hükmüne hamletmek, konuyu sâhib-i şerîate havale etmek, böylece hadisin zahirine göre amel etmektir.⁴⁷

İbn Hacer hadis ilminin nakle dayanan bir ilim olduğunu, zorlama tevillerin hadis ilminde yerinin olmadığını açıkça belirtmektedir.⁴⁸ Buradan yola çıkılarak İbn Hacer’in hadislerin anlaşılmasına yönelik makâsıd vb. konularda naklin temele alınarak yorum yapılmasını tercih ettiği söylenebilir.

İbn Hacer’in *Fethu’l-bârî* adlı Buhârî şerhinin içeriği, makâsıdî yorum açısından okunabilecek örneklerle doludur. Çalışmamızda İbn Hacer’in beş hadis şerhi üzerinden makâsıdın izi sürülmeye çalışılacaktır.

4.1. Kıyamet Alametleri Hadisi

Buhârî’nin, *Kitabu’l-İlm*, *Raf’ü’l-İlm* bâbında yer alan bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İlmin azalması, cehaletin yayılması, zinanın herkesin önünde yaygınlaşması, elli kadının idaresini bir erkek yapacak şekilde kadınların sayısının artıp erkeklerin sayısının azalması, kıyamet alametlerindendir.”⁴⁹

Hadiste zikredilen kıyametin beş alametinin, İbn Hacer tarafından beş makâsıd ilkesiyle şerh edilmesi de önemlidir. İbn Hacer’e göre özellikle bu beş özelliğin kıyamet alameti olarak vurgulanması, hadiste zikri geçen beş hususun; din, akıl, neseb, nefis ve mâl gibi kendisiyle dünya (maâş) ve ahiretin (meâd) salâhının temin edildiği hususları bozmasından ötürüdür. Zira ilmin kaldırılıp

⁴³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 5/113.

⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/141.

⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 5/113.

⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/331.

⁴⁷ İbn Hacer *Fethu’l-bârî*, 3/17.

⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/45.

⁴⁹ Buhârî, *“Kitabu’l-İlm”*23, (No.80).

azalması dini; içki içmek aklı, zina nesebi, fitnelerin çoğalması da can (nefs) ve malı bozar.⁵⁰

4.2. Yedi Sınıf İnsan Hadisi

Ebü Hüreyre'den (ö. 58/678) rivâyetle Allah Rasülü şöyle buyurmuştur: "Yedi sınıf insan vardır ki, Allah kendi gölgesinden başka hiçbir gölge bulunmayan kıyamet gününde, bunları kendi arşının gölgesinde gölgelendirecektir: Âdil idareci devlet başkanı; Allah'a kulluk bilinci ile yetişip büyüyen genç; kalbi mescitlere bağlı olan kişi; Allah için birbirini seven, Allah için bir araya gelip ayrılan iki kişi; makam mevki sahibi ve güzel bir kadın kendisini çağırdığında 'Ben Allah'tan korkarım' diyerek sakınan kişi; sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek derecede, sadakayı gizlice veren kişi; gözlerden uzak Allah'ı anıp gözyaşı döken kişi."⁵¹

İbn Hacer bu hadisi bir önceki hadis olan "Sizden biriniz, abdestini bozmadan namaz kıldığı ortamda kaldığı müddetçe, melekler kendisine: Allah'ım! Bu kimseyi bağışla, buna rahmetinle muamele eyle, diye istiğfâr (dua) ederler."⁵² hadisiyle birlikte yorumlamış; önceki hadisteki meleklerin duasını da "Neredeyse gökler (O'nun azametinden) üstlerinden çatlayacaklar. Melekler ise, Rablerini hamd ile tespih ederler ve yeryüzündekiler için bağışlanma dilerler."⁵³ ayetiyle irtibatlandırmış; meleklerin insanoğlunun ibadet ve günah gibi fiillerine muttali olduklarını, gördükleri günahlardan ötürü istiğfar ettiklerini, "def-i mefsedetın celb-i maslahattan mukaddem olduğunu" kâidesiyle izah etmiştir. Buna göre kulların işlediği günahlar mefsedet olduğu için melekler istiğfar etmişlerdir.

4.3. "Uhud Dağı gibi altınlarım olsa, üç dinar hariç, bunların hepsini infâk ederdim." Hadisi

İbn Hacer, "Uhud Dağı gibi altınlarım olsa, üç dinar hariç, bunların hepsini infâk ederdim"⁵⁴ hadisinin şerhinde Ebu Zer el-Gıfârî'nin (ö. 32/653) Hz. Osman döneminde Medine'de kalıp kalmamasıyla ilgili tartışmaya değinmiştir.

İbn Hacer, Ebu Zer el-Gıfârî'nin Medine'de kalmasının ilim talebelerinin kendisinden istifade etmesi açısından büyük bir maslahat olduğunu, buna rağmen bazı aşırı görüşlerinden ötürü onun Medine'de kalmasının fitneye sebep olabileceğini, bu fitne halinin de bir tür mefseddet olduğunu söylemiş; Hz. Osman'ın bu mefsedeti defetmek üzere Ebu Zer el-Gıfârî'yi Medine'den

⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/179.

⁵¹ Buhârî, "Ezân", 36 (No.1357); "Zekât" 16, No.1358)

⁵² Buhârî, "Ezân" 36, (No.1357)

⁵³ Şûrâ 42/5

⁵⁴ Buhârî, "Zekât" 4, (No.1339)

çıkarmasını, “def-i mefsedet celb-i maslahattan mukaddemdir” ilkesiyle izah etmiştir.⁵⁵

4.4. “Sakın yollarda oturmayın” hadisi

Ebu Said el-Hudrî’den rivayet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber: “Sakın yollarda oturmayın.” buyurdu. Bunun üzerine sahâbîler, “Ey Allah’ın Rasulü! Biz mutlaka bir şekilde yolda oturmak zorunda kalıyoruz. Yollar bizim bir araya gelip sohbet ettiğimiz meclislerdir.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Eğer yollarda mutlaka oturacaksanız, hiç olmazsa yolun hakkını verin.” Sahâbîler “Yolun hakkı nedir?” diye sorunca Hz. Peygamber: “Gözleri haramdan sakındırmak, yola ve yolda başkalarına eziyet vermemek, verilen selamı almak, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak” buyurdu.⁵⁶

İbn Hacer bu hadisin şerhinde, Hz. Peygamber’in yollarda oturmama emrinin, daha iyi olana (yolun hakkını vermek vb) irşâd anlamında olduğunu söylemektedir. Zira “Def’-i mefsedet celb-i menfaatten evlâdır.”⁵⁷ Ayrıca mefsedetten korunma amaçlı ihtiyatlı davranmak, daha fazla maslahatı (nevâfil vb) tama’ etmekten daha önemli bir yaklaşımdır.

“Allah’ın en çok sevdiği oruç, Dâvûd aleyhisselâm’ın tuttuğu oruçtur. Allah’ın en çok sevdiği namaz, Dâvûd’un kıldığı namazdır. Hz. Dâvûd gecenin yarısında uyur; daha sonra gecenin üçte birinde namaza kalkar, gecenin altıda birinde de yine uyurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı.”⁵⁸

4.5. “Uyuduğunuz zaman kandili ateşi açık bırakmayın” hadisi

İbn Hacer “Uyuduğunuz zaman kandili ateşi açık bırakmayın”⁵⁹ hadisinin şerhinde İbn Dakîkû’lîd’den nakil yaparak hadis-i şerifinde yer alan emirlerin, makâsıda göre nedb, irşâd vb hükmünün değişeceğini belirtmekte; Nevevî’den naklen bekçilik, ev eşyalarını muhafaza gibi hususların, “dünyevî maslahat” olduğunu söylemekte;⁶⁰ öldürülmesi haram olan cânın korunması ile (*Hıfzu’n-Nefs*) israf edilmesi haram olan “malı koruma” ilkesini, “dinî maslahat” olarak izah etmektedir.⁶¹

Zarûriyyât-ı hamse olan hayat, nesil, akıl, mal ve din ile ilgili *İbn Hacer’in maslahat yorumu kapsamında İbn Hacer*, Fedâilü’l-kurân’ı Hıfzu’d-dîn⁶² ile

⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 3/275.

⁵⁶ Buhârî, “Mezalim,” 2, (No.2333)

⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 5/113.

⁵⁸ Buhârî, “Teheccüd”, 7) No.1263).

⁵⁹ Buhârî, “İsti’zân,” 49, (No.5936)

⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 11/86-87.

⁶¹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 11/86-87.

⁶² İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/472.

irtibatlandırmış, “Hıfzu’n-Nesl” ibaresini kullanmadan Kitâbu’n-nikâh’ta neslin korunmasına vurgu yapmıştır.⁶³

4.6. Misvak Hadisleri

Misvak ile ilgili hadisleri Buhârî, salâtu’l-cüm’a ve Savm bölümlerinde nakletmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.), Hz. Peygamber’in misvakla dişlerini temizlediğini nakletmiştir. Ebû Hüreyre’nin aktardığı bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), “Ümmetime – veya insanlara- sıkıntı verme endişesi taşımasaydım onlara her namaz öncesinde dişlerini misvakla temizlemelerini emrederdim”⁶⁴ buyurmuştur. Enes b. Malik (r.a.), Resulullah’ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Misvak kullanmanız gerektiğini size o kadar çok söyledim ki!..”⁶⁵

Misvakla ilgili hadislerden kastedilenin, bizzat misvağın (erâk ağacı dalının) kendisi mi olduğu, yoksa diş temizliği için o zaman için kolay elde edilen bir araç olması sebebiyle Hz. Peygamber’in bir vasıtaya mı işaret ettiği tartışılmıştır. Kuşku yok ki misvak ağacının bulunamadığı diğer toplumların, diş temizliğini başka aletlerle yapmalarında bir sakınca olmamalıdır. Zira Hz. Peygamber’in “Misvak ağzı temizleyici, Rabbi de hoşnut edicidir.”⁶⁶ demesi bu açıdan anlamlıdır ve önem arz etmektedir. Bazı mezheplerde misvakın temel amacının diş temizliği olduğu, bu nedenle misvak bulunmadığında diğer temizleme yöntemlerinin de kabul edilebileceği savunulmaktadır. Bu görüş, bazı İslam mezheplerinin misvak yerine parmak veya sakız kullanımı konusundaki fetvalarına dayanmaktadır⁶⁷ Misvak ağacının uygunsuz kullanımı durumunda ortaya çıkabilecek körlük ve delirme gibi ciddi sağlık sorunları, ilk bakışta abartılı gibi görünse de tarihsel süreçte bazı kaynaklarda bu konuya değinildiği görülmektedir.⁶⁸

Bu hadislerin izahı sadedinde İbn Hacer, misvak kullanma ile ilgili hadislerin hükmü konusunda görüşler nakleder. İmam Şâfiî’nin misvak kullanmanın farz olduğuna hükmettiğini belirtirken, âlimlerin çoğunluğunun ise mendub olduğu görüşünü benimsediklerini söyler. Hatta bazı âlimler misvak kullanmanın sadece mendub oluşunda icma’ olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Dakîkul’îd (ö. 702/1302) de “Namazdan önce misvak kullanmanın hikmetinin şu olduğunu söyler: Namaz kılmak kulu Allah’a yaklaştıran bir ameldir. Dolayısıyla namaz kılarken kemâlin ve temizliğin en

⁶³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/472.

⁶⁴ Müslîm, “Tahâret”, 42, (No.27)

⁶⁵ Buhârî, “Cuma”, 8.(No.850)

⁶⁶ Buhârî, “Savm”, 27, (No.1832)

⁶⁷ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Abidin, *Reddu’l-Muhtar ala’d-Dürrü’l-Muhtar*, çev. Ahmet Davudoğlu (İstanbul: Şamil Yayınları, 1982), 1/151-153.

⁶⁸ İbn Abidin, *Reddu’l-Muhtar*, 1/151.

doruk noktasında olmak gerekir. Zaten ibadetin önemi de ancak bu şekilde ortaya konabilir.”⁶⁹

Kanaatimizce bu hadislerden maksat, erak ağacının çubuğundan olan misvak aletini kullanmak değil, ağız ve diş temizliğidir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de “sivâk'ı (fırçalamayı) emrederdim” cümlesinin anlamından kasdın “misvak kullanma” olduğunu, zira misvakın alet olduğunu söyler. Bu da misvak hadislerinde maksadın ağız ve diş temizliği olduğunu gösterir. Çünkü Hz. Peygamber'in dişleri inci gibi bembeyazdı.⁷⁰ Misvakı yanından ayırmadığı ve kullandığı halde dişleri temizlenmemiş bir kimsenin bu sünneti yerine getirip getirmediği sorgulanabilir. Elbette bakımsızlıktan ve ihmalden dişleri sararmış bir kimse, sadece namaza başladığında, misvakı ağzının içerisinde bir iki defa dolaştırmasıyla bu sünneti yerine getirmiş olmaz.

Sonuç

Daha çok fıkıh ilminde söz konusu edilen makâsıd, hadislerin anlaşılmasında da son derece önemlidir. İbn Hacer el-Askalânî, hadis ilmine yaptığı bu önemli katkıyla İslam düşünce tarihinde mühim bir yere sahiptir. Hadis şerh literatüründe İbn Hacer, yazmış olduğu Buhârî şerhi *Fethu'l-bârî*'de, makâsıd bir yorumlama yöntemi olarak önceleyen müelliflerin başında gelmektedir.

Bu çalışmada İbn Hacer'in *Sahîh-i Buhârî*'ye yaptığı şerh olan *Fethu'l-Bârî* şerhi özelinde, onun bazı hadislerin şerhi üzerinde makâsıd konusu ele alınmıştır. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki bab başlıkları ve konu bütünlüğü üzerindeki çalışmaları, hadislerin daha iyi anlaşılması ve İslam'ın temel ilkelerinin korunması açısından büyük önem taşımaktadır. İbn Hacer hadisleri şerh ederken, Buhârî'nin, hadisin maksadına yönelik ictihâdını yansıtan bab başlıklarını da izah etmiştir.

İbn Hacer hadislerin şerhinde, kendi dönemindeki sosyokültürel ortamı gözeterek makâsıdî tercihlerde bulunmuştur. Özellikle makâsıd maslahat ilişkisine dair kaide ve ilkeler doğrultusunda, hadislerden özgün anlamlar çıkarmıştır.

İbn Hacer, “kıyametin beş alâmetine dair hadisi” ve “Uyuduğunuz zaman kandili ateşi açık bırakmayın.” Hadisini, din, akıl, neseb, nefis ve mâl beş makâsıd ilkesiyle; “Yedi sınıf insan” hadisini ve Ebu Zer el-Gıfârî'nin Hz. Osman döneminde Medine'de kalıp kalmamasını “Def-i mefsedet celb-i maslahattan mukaddemdir.”; “Sakın yollarda oturmayın.” hadisini “Def-i mefsedet celb-i menfaatten evlâdır.” kadileriyle izah etmiştir.

⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/375-376.

⁷⁰ Tirmîzî, Şemâil, 48

Fethu'l-Bâri'de misvak kullanma ile ilgili "Sivâk'î (fırçalamayı) emrederdim." hadisindeki amacın "misvak kullanma" olduğunu söyleyen İbn Hacer, misvakın da temizlemenin bir aleti vasıtası olduğunu söyleyerek asıl amacın ağız ve diş sağlığı olduğuna dikkat çekmektedir. Bu da misvaktan anlaşılabilecek maslahatın en genel ifadesidir.

"Helal bellidir, haram da bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli şeyler vardır." hadisi bağlamında İbn Hacer, şüpheli şeylerden kaçınma anlamına gelen vera'nın dinin tamamlayıcı unsurları arasında yer aldığını söyleyerek haciiyat tahsiniyat alanına imada bulunmaktadır.

İbn Hacer, "Sizden biriniz kendisi için sevdiğini mümin kardeşi için de sevmezse iman etmiş olmaz." hadisinin şerhinde, hadisteki geçen "iman"ın, itikadi manasından çok ahlaki ve sosyal açıdan yorumlanması gerektiğine dikkat çekerek, makâsıd düşüncesinin hedeflediği ahlakî toplumsal amaçlara vurgu yapmaktadır.

Fethu'l-bârî'den örnek olarak alınan altı hadisin şerhindeki makâsıd yorumları, İbn Hacer'in bu alandaki yetkinliğini ortaya koymaktadır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declares that have no competing interests.

Kaynakça

- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Seyyid Ali Cemîlî. Beyrut: Daru'l-Kitâb'il-Arabiyye, 1984.
- Bakkal, Ali. *Çağımızda Sosyal Değişim Ve İslam*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsıdü's-şerî'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2004. 27/423-427.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eşas es-Sicistanî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub. *el-Kamûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005.
- Gazzalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed - Zahir Hafız, Hamza. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, 1413/1992.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto, 2020.
- İbn Abidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddu'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar*. çev. Ahmet Davudoğlu. İstanbul: Şamil Yayınları, 1982.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed. *Makâsıdü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. thk. İbn Hâce Muhamed el.Habib, Vizaretu'l-evkâf ve's-suûni'l-İslamiyyeti, Katar,2004.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî*. 16. Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn ebu'l-fadl Muhammed b. mukrim b. ali. *Lisanu'l-Arab li İbn Manzûr*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2014.
- Karasu, Taner. *İzz b. Abdisselâm'ın Hadis Anlayışı*. Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kâtip Çelebi el-Haneffî, Hâci Halîfe İbn Abdillâh. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404.
- Müslîm, Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- Ömerî, Nadiye Şerif. *el-İctihad ve't-taklid fi'l-İslam*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2004.
- Pekcan, Ali. *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsıdü's-Şerîa*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Sandıkçı, Kemal. *Sahîhî Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed Ibn Abdurrahmân. *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti ibni Hacer*. thk. Hamid Abdülmecîd ve Tahâ ez-Zeynî. Mısır: Lecnetü lhyâi't-Türâs, 1406.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Muvâfakât*. 6 Cilt. Kahire: Daru İbn Affân, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Camiu's-sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdulbaki. Mısır: Mustafa Babî, el Hanefî, 1975.
- Uludağ, Süleyman. *İslamda Emir ve Yasakların Hikmeti*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uraler, Aynur. "Makâsıdın Sünnetteki Yeri ve Hadisleri Anlamadaki Rolü", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 13/133-145, 2015.
- Yaman, Ahmet. "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsıd İctihadının ya da Gâî/Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine". *Ma'rife* 2/1 (Bahar 2002), 25-51.
- Yaman, Ahmet. *Makâsıd ve İctihad*. İstanbul: İfav, 3. Basım, 2017.
- Yıldırım, Enbiya. *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.